

В. Б. Череватюк,
кандидат історичних наук, доцент
О. О. Безпальча,
студентка

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА НОВІ ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ

У статті проаналізовано процес формування громадянського суспільства в Україні та основні перешкоди на шляху становлення громадянських інститутів. Досліджено найпоширеніші прояви громадянської активності - волонтерські організації та добровольчі батальйони. Подані пропозиції щодо подолання проблем, пов'язаних із формуванням дієвого громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, становлення демократії, стан громадянського суспільства, подолання перешкод, волонтерські організації, добровольчі батальйони.

Постановка проблеми та її актуальність.

Неодмінною умовою становлення прогресивної демократичної держави та формування нації є зародження та розвиток суспільних інститутів, що утворюють громадянське суспільство. Ось уже двадцять п'ятий рік поспіль Україна, як незалежна держава, робить невпевнені кроки на шляху до побудови економічно ефективного, соціально захищеного, політично стабільного ладу, заснованого на принципах свободи, творчості та гуманізму. Можна констатувати, що сьогодні державні структури ще не в змозі реагувати на всі запити суспільства, тому особливого значення набувають громадські рухи. Для більшості з нас уже цілком зрозуміло, що чим більшим буде тиск громади на владу, тим швидше ми отримаємо результат – країну вільних людей. Влада має усвідомити, що тільки діалог із громадськістю, відкритість і прозорість у реалізації публічної політики, доступ до інформації є одним із ключових напрямів у процесі подальшого утвердження в Україні демократичних принципів діяльності держави в умовах реформування усіх сфер суспільного життя, а також головним елементом розвитку громадянського суспільства.

Проблеми, пов'язані зі становленням і розвитком громадянського суспільства, не втрачають своєї актуальності, оскільки за останній час в Україні з'явилися сучасні форми та практики самоорганізації громадян, найпоширенішими серед яких є добровольчі батальйони та благодійні волонтерські організації. Діяльність цих об'єднань із впевненістю можна назвати способом збереження та зміцнення загальнолюдських

цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу. Гнучкі форми волонтерської діяльності на практиці виявилися найбільш продуктивними, адже обхід бюрократичних процедур за екстраординарних обставин призвели до економії часу і порятунку людських життів. Власне, не можемо не відзначити і роль добровольчих батальйонів, які у найскладніший для країни час виступили на захист державного суверенітету і незалежності держави.

Метою статті є дослідження процесу формування громадянського суспільства в Україні, визначення основних перешкод на шляху його розвитку та аналіз факторів, які впливають на ефективність діяльності нових громадських ініціатив.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням питань громадянського суспільства в Україні займалися такі науковці, як В. Бакуменко, М. Логунова, О. Машкова, А. Романюк, В. Скрипнюк, Т. Кухар, М. Андерсен та інші, але проблема сучасного стану та перспектив розвитку громадянського суспільства залишається недостатньо дослідженою на сьогодні. Діяльність та перспективи волонтерського руху серед молоді досліджували у своїх працях О. С. Лозовицький і Т. Л. Лях. Проблеми виникнення та діяльності добровольчих батальйонів досліджувала у своїй роботі А. Гуральська.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш важливих ціннісних і культурологічних феноменів сучасного суспільства можна назвати громадянське суспільство, яке виступає як сукупність соціальних утворень, об'єднаних

специфічними інтересами, що реалізовані поза сферою діяльності держави і дозволяють, в умовах демократичної системи облаштування суспільного життя, контролювати дії держави, – як ієрархії владно-політичних інститутів. Громадянське суспільство формується в результаті історичного розвитку суспільства, задля забезпечення балансу інтересів і потреб між різними соціальними класами та для їхньої реалізації. Суттєвою ознакою громадянського суспільства є плюралізм інтересів і пріоритетів, які виражають погляди найрізноманітніших верств населення.

Слід зазначити, що громадянське суспільство органічно взаємопов'язане з державою, воно не існувало до держави і поза державою, водночас громадянське суспільство має щодо держави верховний суверенітет, сенс якого полягає в тому, що саме інтереси громадянського суспільства мають у країні пріоритет щодо державних інтересів, структури державного апарату, форм держави, державно-правового режиму тощо. Це особливо наочно виявляється у сфері захисту прав і свобод громадянина, де громадянське суспільство може і повинно діяти як сила, що не залежить від держави. Взаємодія громадянського суспільства та держави складається із взаємопов'язаного впливу: держави на громадянське суспільство й громадянського суспільства на державу, де кожній із взаємодіючих сторін треба розуміти особливості функціонування партнера. Виявлення та дотримання основних особливостей взаємодії організацій громадянського суспільства та органів публічної влади суттєво підвищує ефективність діалогу.

На думку Ф. Рудича, громадянське суспільство є основою держави. Його становлення відбувається у тісному зв'язку зі становленням її як правової, соціальної, демократичної. Громадянське суспільство – це суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Громадянське суспільство – це суспільство вільних громадян. Воно вільне від держави, але взаємодіє з нею заради загального блага. Сутність громадянського суспільства полягає у забезпеченні законних прав людини. Особа в ньому здобуває гарантоване право вільного вибору тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки,

погляди [1]. Кожна країна, що розвивається демократичним шляхом, виробляє власну форму демократії, яка відповідає її особливостям і задовольняє її потреби. Проте очевидно, що уточнювати і розвивати демократичні принципи можна лише в режимі реальної демократичної практики. Як зазначає О. Дергачов, в Україні така практика «трапляється лише епізодично, анклавно і не виходить на національний рівень. Україна ще не готова безпосередньо долучитися до захисту і розвитку демократії. Більше того, їй ще належить витримати екзамен на здатність утвердити демократію. При цьому звернення до наробок світової, передусім європейської цивілізації, є неминучим» [2].

Натомість Г. Щедрова має оптимістичніший погляд на сучасні українські реалії. Вона вважає, що попри всі суперечності трансформаційного періоду, в Україні формування громадянського суспільства спостерігається в усіх сферах життя. Політико-правову його основу створює політичний плюралізм, демократичне законодавство. З прийняттям 1996 року Конституції розпочався якісно новий період у розвитку суспільства й держави. В Основному Законі закладено підвалини не тільки нинішніх, але й майбутніх перетворень. Становлення громадянського суспільства проявляється у формуванні його інститутів – політичних партій, громадських організацій, груп інтересів, органів місцевого самоврядування, недержавних ЗМІ тощо. Однак на сьогодні ці інститути ще не стали фундаментом для проведення назрілих змін, бо не набули достатнього досвіду роботи в умовах демократії, а значна частина їх учасників ще не позбулася тоталітарної свідомості. Такі обставини пригальмовують трансформаційні процеси [2].

Однією з головних умов формування і функціонування громадянського суспільства є специфічна якість особистості кожного громадянина – громадянська активність, яка включає в себе показники громадянськості, громадянської позиції та виступає головним стрижнем, який визначає цінність і цілісність особистості.

На даний момент в Україні спостерігається процес активного розвитку інституту громадянського суспільства. Першим кроком до цього можна назвати акцію протесту громадян України проти фальсифікації виборів Президента України, напередодні повторного голосування у 2004 році, що дістала назву «Помаранчева революція». Протест зібрав величезну кількість лю-

дей. За підрахунками Укрзалізниці за період з 21 листопада до 26 грудня до Києва лише зі Львова виїхало від 50 до 70 тис. осіб [3, с. 22].

Цей факт дає підґрунтя стверджувати про формування у свідомості громадян розуміння основних пріоритетів громадянського суспільства, а саме: захист власних ідей, сприйняття та аналіз думки іншої людини, об'єднання задля досягнення спільної мети та загального блага.

Слід зазначити, що вітчизняна та світова спільнота були здивовані таким яскравим проявом активності українських громадян. Це кардинально змінило ставлення представників світу до України як демократичної держави. Для них відкрились нові риси українців, які, в подальшому, допоможуть у побудові демократичної та правової держави. На підтвердження цього можна навести слова Т. Кухар: «В Україні відбуваються зміни. Суспільні, політичні, але, передусім, ментальні. Саме так можна охарактеризувати події, пов'язані з другим туром українських президентських виборів. Лівова частина населення перестала бути електоратом і забажала стати відповідальним за власне та державне майбутнє виборцем» [4].

На нашу думку, саме в цей період і почало формуватись справжнє громадянське суспільство в Україні, не формальне – закріплене у нормативно-правових актах та конституції, а матеріальне, як дієвий механізм забезпечення суспільних інтересів. На цьому етапі розвиток громадянського суспільства в Україні не зупинився, а вдосконалився, трансформувався, сформував для свого існування законний фундамент.

Наступним важливим етапом формування громадянського суспільства в Україні стали протести громадян кінця 2013 – початку 2014 року, що дістали назву «Євромайдан». Вони були викликані призупиненням процесу підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Цей протест являв собою масштабне дійство, включаючи мітинги, демонстрації, студентські страйки. «Євромайдан» значно розширився з 30 листопада 2014 р., після силового розгону студентської демонстрації.

Ці події можна впевнено називати революцією, адже революція – термін дуже багатозначний і не обмежується традиційними підходами, які панують у суспільній свідомості посткомуністичних країн. Революція – це втілення здатності людини творити політичні зміни.

Українська революція 2014 року наочно демонструє єдність громадянського суспільства України задля досягнення спільної мети (поновлення курсу на Євроінтеграцію). Цікавою є думка свідка «Євромайдану», данського журналіста, фахівця із реформування громадського сектору і медіа Майкла Андерсена: «Україна має дуже сильний і креативний громадський сектор, багато хороших ідей, утім, він не представлений на політичному рівні. Громадянське суспільство за визначенням є видом діяльності, що не керована й не фінансована урядом, але впливає на життя соціуму та політику. Коли востаннє до революції 2013-2014 років будь-який міністр чи політик приходив із громадянського суспільства? Цього майже ніколи не буває в Україні. Тоді як в інших країнах – Грузії, Киргизстані, навіть у Росії – можна бачити, що люди із громадянського суспільства опиняються в парламенті. Вони не обов'язково стають лідерами, але мають політичний вплив, до них дослухаються. Натомість у вашій країні активісти, які роблять чимало цікавих речей, цього позбавлені» [5].

На даний момент над питаннями реформування та взаємодії в цьому процесі влади і громадянського суспільства працює багато різних громадянських ініціатив. Це й Український незалежний центр політичних досліджень (лідер з питань громадянської експертизи державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства), Координаційна рада Майдану (впровадження компетенційного підходу в державній службі), коаліція «Реанімаційний пакет Реформ» (яка спеціалізується на громадянських адвокаційних кампаніях), ініціатива «Спільно» (яка започаткував рух стрімерів в Україні), Центр розвитку інновацій Києво-Могилянської Академії (відомий своїми напрацюваннями з е-демократії), FinMaidan (який висуває ідею створення громадського регулятора фінансового сектору), Український молодіжний правничий союз, Український форум благодійників, Асоціація сприяння самоорганізації населення, проект «Нова країна», Антикорупційний Майдан та інші. І це тільки у місті Києві. Подібні ініціативи виникли й успішно працюють у Львові, Одесі, Запоріжжі, Вінниці, Чернігові, Дніпропетровську та інших регіонах [4, с. 24].

Прояв громадської активності на сьогодні вражає своїм різноманіттям, окрім численних громадських організацій за останній рік було

створено понад 50 добровольчих батальйонів та розпочався потужний волонтерський рух на підтримку військових.

Добровольчі батальйони – це військові формування з правоохоронними функціями, що входили до системи Міністерства внутрішніх справ і призначенні для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян України, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Наразі добровольчі батальйони входять до структури Збройних Сил України та беруть участь в антитерористичній операції на сході нашої країни.

Добровольчі батальйони були створені, насамперед, як підрозділи для підтримки дій регулярних військ. Із самого початку вони відрізнялися дуже високою мотивацією при різному ступені навченості та підготовки. Спочатку до їх складу входили здебільшого патріотично налаштовані недосвідчені ентузіасти, хоча і військово підготовлені добровольці склали чималий відсоток. Зокрема, значна кількість колишніх професійних солдатів і міліціонерів (в основному через розчарування слабкістю армії і загальною корупцією) вирішили застосувати свій досвід у нових структурах [6].

Створення перших добровольчих підрозділів МВС із цивільних осіб з числа добровольців було ініційоване Дніпропетровською та Луганською облдержадміністраціями. Головне управління МВС України в Дніпропетровській області 24 квітня 2014 року оголосило про набір добровольців на посади рядового і молодшого начальницького складу до батальйону та роти патрульної служби міліції особливого призначення «Дніпро-1» та «Дніпро-2». ГУМВС України в Луганській області створило спецпідрозділ «Тимур». Колишні активісти Євромайдану, які після Революції гідності прийшли до МВС, такі, як наприклад, Юрій Береза, зазначають: «Добровольчі батальйони, котрі були створені в структурі МВС – це, мабуть, одна із найбільш

показових реформ, яка привела у лави міліції справжніх патріотів. Такого ми не мали за всі роки державної незалежності. Сьогодні добровольчі батальйони у складі Міністерства внутрішніх справ користуються великою повагою серед людей» [7].

За останні два роки також стрімко набирає поширення волонтерський рух. Слід наголосити, що волонтерство в Україні не є новим соціальним інститутом, але через аморфність громадянського суспільства цей інститут майже не розвивався. Закон України «Про волонтерську діяльність» [8] зазначає, що волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (ст. 1).

На сьогодні ж волонтерський рух в Україні – одна з найефективніших форм боротьби громадян із різного роду негативними явищами. Він є невичерпним джерелом порозуміння та взаємодопомоги громадян, а й джерелом набуття громадянської освіти, дає людині можливість реалізувати себе у служінні суспільству [9]. Велика кількість громадських організацій поєднує молодих людей, які на добровільних засадах беруть участь у соціальних програмах щодо попередження негативних явищ у молодіжному середовищі та надання допомоги іншим у їх розвитку, соціальному становленні, інтеграції у суспільство тощо. Така діяльність потребує від добровольців не лише бажання та наявності вільного часу, а й певних знань із психології, соціальної педагогіки, соціології, медицини, юриспруденції тощо. Волонтери повинні володіти навичками спілкування з різними прошарками населення, знайомитись із кращим як вітчизняним, так і зарубіжним досвідом роботи.

Перелік робіт, що здійснюють волонтери, фактично не обмежується. На сьогодні найпоширенішими напрямками роботи волонтерів є:

- підтримка малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;

- проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища;

– надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам;

– інформування громадськості з питань європейської інтеграції та інше.

Процес залучення людей до волонтерського руху відбувається різними шляхами. Тому ряди волонтерського руху стрімко поповнюються, адже людські ресурси невичерпні, а отже волонтерська система буде функціонувати безперебійно. У середньостроковій перспективі на державному та місцевому рівнях очікується стрімкий розвиток молодіжного сектору, що сприятиме формуванню потужного національного потенціалу. Саме тому в даний час мають бути переглянуті підходи до формування та реалізації молодіжної політики. Молодіжна політика повинна відповідати глобальним викликам, а молодь – перетворитися із соціально незахищеної групи населення в основу політичного та економічного розвитку країни [10].

Результати соціологічних досліджень свідчать про те, що український волонтерський рух у 2014 р. за масштабом поширення став безпрецедентним виявом громадської самоорганізації. Зростання активності волонтерського руху було обумовлене двома основними факторами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей, та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян. Кризові процеси в країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їх самоідентифікації [11, с. 16].

Висновки. Слід підкреслити, що громадянське суспільство в Україні є надзвичайно перспективним і готовим до переходу на новий рівень свого розвитку – європейський, а не пострадянський, як було до того. Для якісної організації переходу слід подолати проблеми, які гальмують розвиток громадянського суспільства. Для цього потрібно:

1) повністю відділити інститут громадянського суспільства від влади, адже його суть у тому, що воно має діяти в межах соціуму, для загального блага. Неприпустиме фінансування громадських організацій олігархами, які будуть

вимагати відплату – голос на виборах. Громадянське суспільство повинно діяти синхронно, як цілісний організм, фінансувати свої ідеї та проекти самостійно і тим самим охороняти свою незалежність;

2) встановити свій вплив на органи державної влади через представництво у Верховній Раді. Цей вид представництва не може керуватись чи фінансуватись урядом, але політикам слід прислухатись до думки громадянського суспільства;

3) розробити спеціальну стратегію державної політики по сприянню розвитку громадянського суспільства в Україні, затвердити відповідні заходи по її реалізації та зобов'язати до виконання громадян, визначити заходи стимулювання громадської активності;

4) на законодавчому рівні закріпити поняття «громадянське суспільство» та визначити його права, обов'язки та сферу діяльності;

5) створити сприятливі умови для залучення молоді до політичного процесу та дати можливість ініціативній молоді виносити власні соціальні та політичні проекти на громадські слухання на місцевому рівні, а в подальшому і на загальнодержавному.

Угода про Асоціацію з ЄС відкриває значні перспективи для розвитку інституту громадянського суспільства в Україні, тож нам потрібно скористатися шансом побудувати справді демократичну державу на рівні з європейськими.

Література

1. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку: монографія / за заг. ред. Ф. Рудича.* – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 412 с.

2. *Народовладдя та громадянське суспільство в сучасній Україні [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16736>

3. *Ставнійчук М.* Дефіцити демократії може покрити лише активне громадянське суспільство / М. Ставнійчук // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 12. – 30 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/defitsiti_demokratiyi_mozhe_pokriti_lishe_aktivne_gromadyanske_suspilstvo.html

4. *Романюк А.* Соціальний портрет учасників акцій протесту в Києві напередодні повторного голосування під час президентських виборів в Україні / А. Романюк // Політекс. –

2004. – Листопад-грудень. – 8 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lnu.edu.ua/faculty/Phil/Romanjuk.pdf>

5. *Ворожбит О.* Майкл Андерсен: «Україна має найдивовижніше громадянське суспільство на пострадянських теренах. Але йому бракує політичного впливу» / О. Ворожбит // Тиждень.ua. – 2014. – 13 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/111590>

6. *Гуральська А.* Звіт: Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності / А. Гуральська // Фондація «Відкритий Діалог». – 2015. – 18 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.odfoundation.eu/a/6444_zvit-dobrovolchi-batalyoni-viniknennya-diyalnist-superechnosti

7. *Батальйон «Дніпро»* перетворився на полк і може отримувати потужнішу зброю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidomosti-ua.com/content/9514>

8. *Про волонтерську діяльність*: Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 42. – Ст. 435.

9. *Лях Т. Л.* Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Т. Л. Лях. – К., 2009. – 304 с.

10. *Лозовицький О. С.* Молодіжне лідерство і волонтерство в Україні / О. С. Лозовицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=73474

11. *Горєлов Д. М., Корнієвський О. А.* Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадські практики: аналітична доповідь / Д. М. Горєлов, О. А. Корнієвський. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.

В. Б. Череватюк, Е. А. Безпальчая

Гражданское общество в Украине: этапы формирования и новые гражданские инициативы

В статье проанализирован процесс формирования гражданского общества в Украине и основные препятствия на пути становления гражданских институтов. Исследованы самые распространенные проявления гражданской активности – волонтерские организации и добровольческие батальоны. Предложены пути преодоления препятствий, связанных с формированием действенного гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: гражданское общество, становление демократии, состояние гражданского общества, преодоление препятствий, волонтерские организации, добровольческие батальоны.

V. Cherevatuk, O. Bezpalcha

Civil society in Ukraine: stages of formation and new initiatives community

The article analyzed the formation of the civil society in Ukraine and the main obstacles to the development of civil institutions. Defined the status of civil society and investigated the most common forms of civic activity – voluntary organizations and voluntary battalions. Was suggested the ways to overcome the obstacles for building an effective civil society in Ukraine.

Key words: civil society, democracy, the status of civil society, overcoming obstacles, voluntary organizations, voluntary battalions.